

О. Й. Дем'янюк,
доктор історичних наук, професор, заступник директора з науково-педагогічної діяльності
Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (ВІПО)

Волинська губернія в Українській революції: партизансько-повстанський період

Проаналізовано ситуацію в межах Волинської губернії, яка склалася внаслідок підписання польсько-радянського прелімінарного договору (18 жовтня 1920 року, Рига) та мирного договору (18 березня 1921 року, Рига), що залишили значну частину території Волинської губернії під управлінням польської адміністрації. Розглядаються події, викликані цими міждержавними нормативними актами: інтернування Дієвої армії УНР, налагодження роботи партизансько-повстанського штабу, моніторинг протестних настроїв на підрадянській частині Волинського краю, організація та проведення Другого зимового походу Дієвої армії УНР тощо. Матеріал згруповано таким чином, щоб полегшити підготовку вчителів історії до тематичних уроків.

Ключові слова: Українська революція, Директорія УНР, Дієва армія УНР, Волинська губернія, Волинь, партизансько-повстанський рух, Зимовий похід.

Demianiuk O. Y. Volyn Region in the Ukrainian Revolution: Partisan-Rebel Period.

The article analyses the situation in the Volyn region as it appeared after the signing of the preliminary Polish-Soviet agreement (18 October 1920, Riga) and peace treaty (18 March 1921, Riga), both of which left a significant territory of the Volyn region under the Polish administration. The author considers the events caused by the abovementioned interstate documents, namely: disarmament of the UNR's Action Army, establishment of the partisan-rebel headquarters, monitoring of the protest moods at the Soviet part of the Volyn region, organization and realization of the Second Winter Campaign of the UNR's Action Army, etc. The material presented is specifically structured so that it is easier for the history teachers to prepare for the thematic lessons.

Key words: Ukrainian Revolution, UNR's Directory (Dyrektoriia UNR), UNR's Action Army (Diieva Armiia UNR), Volyn region (Volynska huberniia), Volyn, partisan-rebel movement, the Second Winter Campaign.

Постановка наукової проблеми та її значення.

Втрата Директорією УНР території держави, а отже оперативного простору для створення умов щодо її повернення в найближчий час, змусили керівну верхівку УНР шукати інших шляхів продовження боротьби за національну державність. Такими шляхами було обрано: дипломатичний (місії УНР у Польщі, Франції, Австрії тощо), повстанський (підтримка та активізація протестного руху на українських землях, що увійшли до складу УСРР, насамперед на Волині, Поділлі, Київщині).

Отже східна територія Волинської губернії повинна була знову відігравати важливу роль у відновленні боротьби за українську державність. А територія Західної Волині ставала місцем підготовки майбутнього походу підрозділів Дієвої армії УНР на східні терени. Очевидно, що за таких обставин Волинський край знову мав відіграти важливу роль у партизансько-повстанському виступі.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Перипетії, пов'язані з перебігом боротьби за збереження української державності після територіальних втрат 1919–1920 років, після порушення польською

стороною умов Варшавського мирного договору 1920 року розглядалися в цілому, без детального аналізу його особливостей щодо Волинської губернії (В. Солдатенко, В. Верига, М. Ковальчук, Д. Яневський), окремих подій тієї доби (С. Литвин, В. Савченко, В. Сергійчук, О. Шпілінський). Паралельно з'явилися дослідження волинських науковців (О. Дем'янюк, В. Дмитрук, Я. Царук).

Формулювання мети та завдань статті.

Зростання кількості досліджень, присвячених різним аспектам Української революції 1917–1921 років усе ще не задовольняє інтересу до подій, пов'язаних із конкретними повітовими, гміновими територіями; відчувається брак відповідної краєзнавчої літератури. Тому пропонуємо вчителям історії узагальнений матеріал до теми «Наш край» з аналізом важливих соціально-економічних і військово-політичних чинників доби Української революції (Директорія УНР), які безпосередньо стосувалися території Волинської губернії в період 1920–1921 років.

Виклад основного матеріалу. Восени 1920 року Дієва армія УНР вела успішні бойові дії проти більшовицького війська, відчуваючи підтримку

союзницьких польських військових підрозділів. Упродовж вересня вона провела низку вдалих операцій проти більшовицької армії південніше Волинської губернії – на території Поділля. Однак подальший наступ українського війська був перерваний початком переговорів Другої Речі Посполитої з радянською Росією.

У цей час, опираючись на військові успіхи українських і польських вояків та сподіваючись на виконання Польщею своїх союзницьких зобов'язань, Головна команда військ УНР видала наказ, за яким формування місцевих органів влади та облаштування життя місцевого населення покладалося на прифронтових комісарів, які «оголошують про встановлення влади УНР, закликають до праці урядових осіб і населення» [1, арк. 92 зв.].

Восени 1920 року поляки фактично вийшли на лінію, якою задовольнилися під час попередніх переговорів із Симоном Петлюрою. Вважаємо, що саме територіальні претензії значної частини польських політиків стали відправною точкою для початку переговорного процесу з радянською Росією поза спиною УНР. Інтереси недавнього союзника в антибільшовицькій боротьбі до розрахунку не бралися, а представники Директорії УНР навіть не були допущені до участі в переговорах.

Польські дипломати, запевняючи представників УНР у відстоюванні їх територіальних претензій перед радянським російським урядом, визнали радянський уряд на Україні [2, с. 10], чим завдали українському національному державотворчому процесу величезної шкоди. Громадський та політичний діяч доби Української революції Д. Дорошенко був переконаний, що «тодішньому польському уряду менше всього була бажана сильна українська держава, яка б вела політику об'єднання всіх українських земель; їй був потрібний слухняний васал, держава-буфер; в її інтересах лежало, щоб на схід від польської границі якнайдовше задержався стан анархії й політичного безсилля» [3, с. 518].

Щодо волинської території, то прелімінарний мирний договір між РСФРР, УСРР та Польщею (18 жовтня 1920 року, Рига) зафіксував кордони між державами по р. Збруч і далі через Західну Волинь, м. Остріг до впадіння р. Горинь у р. Прип'ять [4, с. 855]. У зв'язку з цим більшість українських політиків та державників залишили межі Волинської губернії, де вони перебували останнім часом. 2 листопада польські війська відійшли на передбачену демаркаційну лінію. Остаточні результати переговорів між Другою Річчю Посполитою та радянською Росією було закріплено Ризьким мирним договором 18 березня 1921 року.

Вже 17 листопада на межі Волинської губернії в с. Фрідрихівка поблизу м. Волочиськ відбулася нарада уряду УНР за участю С. Петлюри. Розглядалося важливе питання – подальша доля уряду та війська УНР. Вирішено перейти на територію Польщі через р. Збруч. Альтернативно розглядалася пропозиція віце-прем'єр-міністра – міністра внутрішніх справ уряду УНР Олександра Саліковського про перебазування на територію Західної Волині в район демаркаційної лінії між Польщею і радянською Росією для встановлення контролю над частиною української території та збереження підрозділів Дієвої армії УНР від роззброєння.

Через два дні, 19 листопада, відбулася ще одна нарада Ради Міністрів УНР у Волочиську, на якій Головний отаман оголосив про евакуацію Дієвої армії УНР та уряду на підконтрольну Речі Посполитій територію.

Вранці 21 листопада 1920 року пройшла остання битва бойових підрозділів Директорії УНР з радянським військом. Українська кіннота, прикриваючи відхід основних сил Дієвої армії, зав'язала бій із червоними частинами біля с. Писарівка поблизу Волочиська. Того ж дня рештки українського війська залишили територію Волинської губернії, переправившись через р. Збруч у районі м. Волочиськ, де були інтерновані польськими військовиками. Оперативний відділ штабу Дієвої армії УНР констатував, що станом на 10 листопада 1920 року до її складу входило близько 39 тис. вояків, 675 кулеметів, 74 гармати, вісім бронеавтомобілів, два бронепотяги, три літаки [5, с. 21].

Очевидно, що вже в той час Головний отаман С. Петлюра чітко усвідомлював, як виглядає перспектива боротьби за українську державність. 8 листопада 1920 року в листі до Юзефа Пілсудського він констатував, що Україні прийдеться самостійно боротися за свою незалежність. У той же час він звертав увагу глави Польської держави на свавілля, яке чинять його вояки та чиновники на щойно зайнятих ними українських землях, та звертався з проханням «припинити свавільство частин військових, на Волині перебуваючих» [6, арк. 3].

Разом із тим, можемо констатувати, що за доби Директорії УНР становище жителів Волинської губернії було надзвичайно важким – як у військово-політичному, так і соціально-економічному вимірах. Переставши бути прифронтовою територією Першої світової війни, губернія стала ареною боротьби збройних сил Директорії УНР з більшовицькими, а пізніше й польськими військами. Попереду було складне двадцятиліття випробувань польською адміністративною системою.

Укладення Ризького договору між Польською державою та РРФСР 18 березня 1921 року стало поворотним етапом не лише для долі української державності, але й для населення більшості територій Східної Європи. Підписавши договір, Ю. Пілсудський задовольнив територіальні претензії частини польських політиків, насамперед представників великого землевласництва та буржуазії. Радянська Росія, забезпечивши собі мир на західних кордонах, змогла зосередитися на боротьбі з військами генерал-лейтенанта Петра Врангеля та внутрішньою опозицією.

У листопаді 1920 року в м. Тарнові на півдні Польщі, куди перебралася частина уряду УНР і Головний отаман С. Петлюра, було ухвалено закони про Тимчасове верховне управління і про Державну Народну Раду, якими Директорія УНР визначалася єдиним українським еміграційним політичним центром. Водночас генерал-хорунжий В. Петрів, за дорученням С. Петлюри, вивчав морально-психологічний та військово-патріотичний стан українських вояків, які були інтерновані польською владою до таборів. Низка організаційних заходів, скерованих на покращення означених показників, сприяла відродженню бойового духу українських військовиків.

Повідомлення про наростання селянських протестних рухів (насамперед на Поділлі, Волині, Київщині, Полтавщині) утвердило українське політичне керівництво в необхідності організації партизанського рейду в більшовицьке заплілля. За оцінкою професора Т. Гунчака, навесні 1921 року кількість повстанців сягнула 40 тис. осіб [7, с. 182].

23 лютого 1921 року в Тарнові було створено Партизансько-повстанський штаб (ППШ) при Головній команді військ УНР на чолі з генерал-хорунжим Юрієм Тютюнником. За дорученням С. Петлюри він повинен був розробити стратегію майбутнього повстання на Україні та налагодити співпрацю з урядами і командуванням армій Польщі й Румунії на предмет допомоги. Результатом переговорів стала обіцянка польської влади до квітня 1921 року організувати та озброїти ударну групу чисельністю 2 тис. осіб із числа інтернованих вояків Дієвої армії УНР.

Після дискусії з військовою та політичною українською еміграційною верхівкою Державного центру УНР в езилі Головний отаман 12 березня 1921 року підписав наказ про підготовку загальноукраїнського повстання проти радянської влади. Передбачалося залучити більшість дрібних повстанських загонів, які розрізнено й малоєфективно діяли на території Волині та Поділля, налагодити

зв'язки з повстанськими загонами Полтавщини й Чернігівщини, підняти всеукраїнське повстання.

7 квітня 1921 року Головний український народний повстанчий (повстанський) комітет Волині та Поділля на чолі з П. Павлюком, який базувався в м. Острозі, надіслав Головному отаману листа, де зазначав, що на нараді Головного українського народного повстанчого комітету Волині та Поділля 16 березня вирішено «негайно стати до боротьби з ворогом-напасником – большевиками московськими та їх прибічниками з єдиним гаслом – „вся влада на Україні законному Урядові У.Н.Р. на чолі з Головним Отаманом С. В. Петлюрою та Радою Республіки”» [10, с. 421].

Ставлення польських політичних кіл до українського національно-визвольного руху змінилося після підписання ними Ризького договору. Польський уряд змушений був пристати на вимогу уряду УСРР про дотримання його статей: невтручання у внутрішні справи один одного, заборону діяльності на територіях держав-підписантів ворожих іншій стороні формувань та організацій. Реалізуючи ці норми договору, поляки заборонили діяльність українських політичних партій та урядових організацій на території Польщі. Симон Петлюра та урядові інституції Директорії УНР перейшли на нелегальне становище.

Ще одним напрямком діяльності Партизансько-повстанського штабу стало налагодження зв'язків із повстанськими загонами на території УСРР, організація переходу через радянсько-польський кордон зв'язкових та розвідників. Для цього за погодженням із керівництвом польської прикордонної служби було створено два прикордонних контрольно-пропускних пункти (КПП) в Тернополі й Дубні (з підпунктами у Ланівцях, Корці й Підволочиську). Формально КПП очолили офіцери польської армії, однак більшість організаційної роботи виконували українські старшини. Про ефективність роботи КПП свідчить статистика – до 1 червня 1921 року на територію радянської України переправлено близько 200 українських старшин [8, арк. 5].

Повідомлення розвідників свідчили про піднесення партизансько-повстанського руху на території УСРР, що у свою чергу потребувало збільшення кількості зв'язкових і розширення регіонів взаємодії представників ППШ й повстанських загонів із УСРР. Тому незабаром було додатково відкрито ще кілька контрольно-пропускних пунктів. Вони були влаштовані у Кременці (з підпунктами в Шумську і Куневі), у Копиченцях (з підпунктами в Кудринці, Скалі, Гусятині), у Рівному (з підпунктами в Острозі, Уст'ї, Сатанові), у Сарнах [9, арк. 38].

Загалом прикордонну територію УСРР було поділено на зони обслуговування кожним із КПП. Налагодження роботи цих одиниць в умовах дії Ризького договору дозволило перекинути на територію радянської України 137 старшин-організаторів партизанського руху в червні, 144 особи – в липні-серпні 1921 року [11, арк. 34].

Змушений змінювати місце перебування, 22 червня 1921 року Партизансько-повстанський штаб переїхав до Львова. Спочатку ППШ розмістився в колишньому санаторії «Кисельки», а згодом – у приміщенні 2-го відділу Генерального штабу польських військ. Потужну організаторську роботу розгорнув помічник генерал-хорунжого Ю. Тютюнника полковник Юрій Отмарштайн. Розташувачи центр українського повстанського руху в приміщенні польської розвідки, військово командування Другої Речі Посполитої сподівалося взяти під свій контроль діяльність штабу та стримувати участь українських політиків у межах локальних партизанських акцій і походах по території радянської України з розвідувальною метою без розгортання широкомасштабних партизанських дій.

В умовах підвищеної конспірації через польсько-український кордон на Волинь та Поділля були скеровані емісари Партизансько-повстанського штабу для встановлення зв'язків із повстанськими загонами, що діяли у прикордонних повітах, створення координаційних центрів партизанського руху й започаткування підпільної повстанської мережі.

Послугуючись розвідувальною інформацією, ППШ поділив територію УСРР на п'ять повстанських груп і двадцять один повстанський район (самі ж райони поділялися на повстанські комітети). Очолювати 2-гу повстанську групу (Північну), яка регіонально підпорядковувала собі повстансько-партизанські загони на Київщині, Поліссі, Волині та більшій частині Поділля, 24 травня був призначений отаман (підполковник Армії УНР) Юліан Мордалевич [12, с. 390]. Зона дії цієї групи охоплювала: на півдні – від м. Черкаси до м. Ямпіль; на заході – р. Збруч – по Волині до польського кордону; на півночі – р. Прип'ять – Турів – Гомель; на сході – по р. Дніпру.

Отаманові Ю. Мордалевичу територіально підпорядковувалися отамани: Струк (Радомишльський повіт), Лисця (Коростень і навколишні села), Бабич (Попільня, Паволоч, Верхівня) та інші. Великі селянські повстання виникали на Київщині та Волині, де діяли загони цих отаманів. Зокрема, загін Струка, що діяв в районі Коростень – Житомир – Козятин, нараховував до 3 тис. осіб [13, с. 317].

Новою датою походу Головний отаман визначив 20 травня 1821 року. Загони Симона Петлюри і Бориса Савінкова після переходу кордону мали об'єднатися з місцевими повстанськими загонами й провести мобілізацію волинських селян. Прогнозована загальна чисельність повстанців повинна була сягнути 20 тис. осіб. Ця ударна група, підсилена інтернованими українськими вояками, мала повести наступ на Київ з Волині.

Однак і цього разу дату всеукраїнського повстання було перенесено. Поміж тим, відбулися зміни у настроях повстанців, змінювалася їхня мотивація, знижувалася активність. Частина з них розійшлася по домівках, частина перейшла на бік радянської влади, частина залишила межі радянської України. У травні 1921 року щойно призначений Ю. Мордалевич перейшов на бік більшовиків. Новим командувачем Північної повстанської групи призначено отамана Орлика (полковник Армії УНР Ф. Артеменко). Попередньо він очолював 10-й район ППШ.

Отаман Орлик повинен був до 1 вересня завершити бойову підготовку повстанців і перебувати в готовності надати допомогу українському війську. На початку антибільшовицького повстання його вояки мали пошкодити залізничні лінії Овруч – Мозир, Малин – Київ, Козятин – Фастів, Вінниця – Козятин, шосе Житомир – Київ, заблокувати шляхи вздовж р. Прип'яті, щоб унеможливити пересування радянських військ [10, с. 439].

Безпосередньо на Волині було сформовано 9-й повстанський район загальною чисельністю 700 осіб. На чолі цього району перебував отаман Петро Філоненко (орієнтовна чисельність загону 300 бійців). Наприкінці квітня 1921 року він отримав наказ командувача ППШ генерал-хорунжого Ю. Тютюнника: «Наказую Вам організувати 9 повстанський район, до якого входять повіти: Новоград-Волинський, Житомирський, Радомишльський, Овручський і Мозирський. Підготувати до загального повстання» [14, с. 25]. Зазначимо, що до складу Волинської групи, окрім загону П. Філоненка, входили загони отаманів Заклинюка, Воловського, Куруха, Верховського, чисельність яких була меншою ніж 100 повстанців [12, с. 394].

Поляки мляво, але допомагати українському війську. До кінця вересня ними було озброєно й укомплектовано розвідувальний загін (окрема партизанська група) з 60 осіб під командуванням генерал-хорунжого Василя Нельговського. Партизансько-повстанський штаб поставив перед ними завдання вивчити реальну ситуацію в радянській Україні, спробувати налагодити зв'язки з партизансько-повстанськими загонами Волині та Полісся,

розгорнути агітаційну роботу серед місцевих українських селян.

За сприяння Рівненського постерунку загін перекинули до радянсько-польського кордону, який він успішно перейшов у ніч з 19 на 20 вересня в районі с. Устя та м. Городниця. Генерал-хорунжий В. Нельговський розгорнув свою розвідувальну роботу в Житомирському, Радомиському, Мозирському, Овруцькому та Звягельському районах [15, с. 83]. На цій території розвідники перебували до 20 листопада 1921 року. Зазначимо, що керівник ППШ генерал-хорунжий Ю. Тютюнник пізніше негативно оцінював результати розвідувальної роботи загону, бо «дійсної ситуації своєчасно не виявив, бо навіть і за сприятливіших умов загін не встиг би виконати головного свого завдання за браком часу» [16, с. 76].

Врешті-решт 17 жовтня 1921 року Головний отаман С. Петлюра підписав наказ про початок походу в Україну. 23 жовтня командувачем походу було призначено генерал-хорунжого Ю. Тютюнника, начальником штабу – полковника Ю. Отмарштайна. На ворожу територію вирушали: Бессарабська група (близько 300 осіб), Подільська група (біля 350 осіб) та Волинська група (близько 900 осіб).

Головною й найбоездатнішою серед партизанських сил була Волинська група (командувач – генерал-хорунжий Ю. Тютюнник). 4 листопада 1921 року вона перейшла польсько-радянський кордон північніше Звягеля. Серед особового складу групи: 534 стрільці, 60 кіннотників, 80 осіб гарматного дивізіону, 50 – технічного війська, 170 осіб військових урядовців та 11 нестройових [17, с. 114]. Волинську групу було поділено на: групу підполковника Леоніда Ступницького та Київську повстанчу дивізію генерал-хорунжого Володимира Янченка (Київська бригада підполковника Миколи Шраменка та збірна бригада полковника Романа Сушка), гарматну бригаду, кінну сотню, технічну сотню та польову варту.

Вранці 4 листопада Київська дивізія захопила у прикордонному с. Майдані-Голишевському близько 100 червоноармійців, 60 рушниць, кулемет, кілька тисяч набоїв. Головні сили Волинської групи 7 листопада захопили Коростень. Місто було атаковано з півночі через села Жупани, Кожухівка та Чигири Київською дивізією та з півдня через села Краснопіль та Білощицю – групою підполковника Л. Ступницького. Однак повстанці втримати його не змогли. Під натиском більшовицьких військ, два ешелони яких прибуло на станцію Коростень, відступили.

Уряд радянської України оголосив надзвичайний стан у Волинській, Київській, Подільській та Одеській губерніях. РВР Київського військового округу вислала

в район Коростень – Овруч – Радомишль для протидії українським повстанцям 44-ту та 45-ту стрілецькі дивізії, 7-му і 9-ту кавалерійські дивізії [18, с. 89]. Волинська група змушена була відступити до с. Михайлівка. Там відбулася військова нарада, в якій взяли участь Ю. Тютюнник, В. Янченко, Ю. Отмарштайн, Р. Сушко, Л. Ступницький, М. Шраменко. Було вирішено продовжувати рух у район Радомишль – Житомир.

Погодні умови та 9-та кавалерійська дивізія Григорія Котовського, яка від 12 листопада переслідувала українське військо, значно ускладнили просування Волинської групи. Ще одним чинником невдач повстанців стала слабка підтримка рейду місцевими повстанськими загонами – до зброї вони бралися неохоче.

Аналізуючи становище Волинської групи в середині листопада 1921 року, Сергій Литвин прийшов до висновку, що «постійний ворожий натиск, безперестанні бої без сну і відпочинку, голод, сильні морози, бездоріжжя, надлюдська перевтома до решти виснажували напівроздягнуте, майже беззбройне українське вояцтво» [19].

13 листопада в с. Войташівці відбулася чергова нарада командування підрозділів Волинської групи. Враховуючи реальні обставини походу, було прийнято рішення про повернення на захід до кордонів із Польщею. Сотник Олександр Шпілінський вважав: причиною такого рішення стало те, що «не відбулася зустріч ні з групою генерала Нельговського, ні з відділом окремого призначення підполковника Палія, які мали прибути в район сіл Заньки, Маньківка та Котівка» [20, с. 31]. До вказаних причин слід додати: невідповідність озброєння та обмундирування особового складу Волинської групи поставленим завданням, значна кількість поранених і важкопоранених в обозі (разом близько 200 вояків), низька рухова та маневрена спроможність колони.

Тому вже 17 листопада у збройній сутичці біля с. Малі Миньки поблизу р. Звіздаль Волинська група була розгромлена 9-ю кавалерійською дивізією Г. Котовського. У бою полягло 238 повстанців, ще 450 захоплено в полон. 22 листопада 1921 року поблизу м. Базар 359 українських вояків розстріляно.

З бою під Малими Миньками вдалося врятуватися генерал-хорунжому Ю. Тютюнникові та кільком десяткам стрільців. На хуторах Мельники і Журба із залишків Волинської групи було сформовано кінний дивізіон у складі трьох сотень. В окрему групу зібрали поранених та хворих. Ними опікувався керівник військового шпиталю при штабі Волинської групи лікар, санітарний сотник Олександр Плітас.

У ніч на 20 листопада 109 повстанців Волинської групи перейшли радянсько-польський кордон [21, с. 325] та були інтерновані. У м. Сарни більшість українських вояків розійшлися. Співробітники Партизансько-повстанського штабу, які були серед інтернованих, повернулися до Львова і Рівного [16, с. 90].

У свою чергу Подільська група під командуванням полковника Михайла Палія-Сидорянського, яка мала в районі Коростеня з'єднатися з військом генерал-хорунжого Ю. Тютюнника, 6 грудня підійшла до кордону. Тут, поблизу с. Острів повстанці перейшли радянсько-польський кордон, були інтерновані поляками і скеровані до Рівного.

Після завершення цього походу, названого Другим зимовим, локальні повстанські виступи продовжувалися ще понад рік. Більшість із них були стихійними, нерідко це були загони, що діяли на невеликій території між кількома сусідніми населеними пунктами. Такі повстанські відділи діяли практично в усіх повітах колишньої Волинської губернії. Один із них 4 січня 1922 року знищив 22 місцевих більшовиків і комсомольців у м. Любар.

Розрізнені повстанські загони навесні-влітку 1922 року все ще діяли на території Коростенського, Полонського, Новоград-Волинського повітів. Так, наприкінці весни в с. Трощі Полонського повіту

Грунтенком, Длугопольським та Оніщуком було створено Центральний повстанський комітет, який улітку 1922 року об'єднався із загонами у Волинську повстанську армію [22, с. 127]. До моменту її ліквідації в жовтні 1922 року було організовано кілька збройних акцій.

Задля активізації повстанського руху на Волині центр підготовки повстанців та розвідників зі Львова перевели до Рівного. Звідси у серпні 1922 року на територію радянської України було скеровано загони отаманів Трейка, Шепеля, Щербанюка, Хмари [23, с. 385]. Однак волинські селяни, які потрапили в зону дії отаманських загонів, не підтримали повстанців й до поновлення антибільшовицької боротьби не дійшло.

Висновки. Восени 1920 року Державний центр УНР в екзилі не змірився із втратою державності та намагався активізувати протестний рух на території УСРР. Волинь у цих планах відіграла важливу роль. Інформація, яку отримував партизансько-повстанський штаб зі Східної Волині, переконував його керівників, що цей терен насичений повстанськими загонами, а населення невдоволене радянською владою. Зволікання й перенесення дати походу спричинили до того, що пік повстанської активності минув, а місцеві селяни, підтримуючи й співчуваючи повстанцям, не поспішали братися до зброї. Ця обставина стала однією з причин невдалого Другого зимового походу.

Література

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 760, оп. 1, спр. 23.
2. Шелухин С. Лист до С. Петлюри про Різський договір. Париж, 1948. 36 с.
3. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). Київ, 2007. 632 с.
4. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: монографія. Київ, 1999. 976 с.
5. Федорко В. Спогади з часів визвольної боротьби 1917–21 років. Мельбурн, 1973. 24 с.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ (далі – ЦДАВО України), ф. 1429, оп. 2, спр. 32.
7. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. Київ, 1993. 288 с.
8. ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 157.
9. ЦДАВО України, ф. 2297, оп. 2, спр. 3-А.
10. Сергійчук В. Українські державники: Симон Петлюра. Київ, 2009. 568 с.
11. ЦДАВО України, ф. 229, оп. 2, спр. 29.
12. Савченко В. А. Дванадцять війн за Україну. Харків, 2005. 415 с.
13. Литвин С. Симон Петлюра. 1917–1926. Київ, 2000. 436 с.
14. Отаман Петро Філоненко. *Українське козацтво*. 1976. Ч. 4. С. 24–26.
15. Дмитрук В. Г. Вони боролися за волю України (Нарис історії боротьби проти тоталітарного режиму на Україні в 1921–1939 рр.): монографія. Луцьк, 2005. Т. 2. 382 с.
16. Тютюнник Ю. З поляками проти Вкраїни. Харків, 1924. 106 с.
17. Шпілінський О. Базар (1921 р. – 1931 р.). *За державність*. 1932. Зб. 3. С. 109–134.
18. Другий Зимовий похід, або Листопадовий рейд / упоряд. О. Веремійчик. Київ, 2006. 248 с.
19. Литвин С. Другий зимовий похід армії Української Народної Республіки. URL: <http://www.warhistory.ukrlife.org>.
20. Шпілінський О. Другий зимовий похід. Листопадовий рейд. Базар. Київ, 1995. 134 с.
21. Верига В. Визвольна боротьба в Україні 1914–1923 рр.: у 2 т. Рівне, 2005. Т. 2. 496 с.
22. Москвін П. До історії боротьби за відбудову народного господарства Волині (1921–1925 рр.). Житомир, 1961. 216 с.
23. Савченко В. А. Симон Петлюра. Харків, 2004. 415 с.